Principiile şi normele ilustrării prin citate – importanţa şi necesitatea citatelor în *Dicţionarul limbii române* al Academiei

Mioara DRAGOMIR

Key-words: *principle of exhaustivity, principle of use, explanatory character, historic character, normative character, research methods*

1. Dacă astăzi românii şi, în principal, cultura română se pot mândri cu opera fundamentală care este *Dicţionarul limbii române*, iniţiată şi susţinută de Academia Română, o lucrare de anvergura operelor lexicografice similare din celelalte culturi europene, aceasta se datorează, pe de o parte, principiilor şi normelor riguroase (de fişare şi redactare), gândite de cei mai mari lingvişti români, A. Philippide şi Sextil Puşcariu, cărora Academia le-a încredinţat concepţia lucrării, organizarea lucrului şi redactarea propriu-zisă. Într-o bună tradiţie, principiile stabilite de aceştia au fost urmate şi îmbunătăţite de responsabilii seriei noi a Dicţionarului, redactată la Bucureşti, Iaşi şi Cluj, care au întocmit şi instrumente de lucru precum *Siglarul* şi *Indicele de norme*. Pe de altă parte, această lucrare este rezultatul competenţelor, priceperii şi dăruirii generaţiilor de lexicografi (începând cu întemeietorii Dicţionarului) care au lucrat timp de un secol la redactarea acestei opere, finalizată într-o primă ediţie în 2010.

Chiar dacă au ajuns la rezolvări diferite, care nu s-au arătat întotdeauna convenabile şi care au fost determinate, pe de o parte, de criterii eronate, mai ales în privinţa introducerii neologismelor[1], de organizare neadecvată în raport cu planul şi dimensiunile lucrării[2], şi, pe de altă parte, de diversele conjuncturi exterioare – presiunile, mai ales nerăbdarea, graba şi dorinţa casei regale şi a Academiei[3] de a o

* Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iaşi România.

Această lucrare a fost prezentată la workshop-ul *Situaţia lexicografiei academice româneşti actuale*, organizat în cadrul proiectului CNCS–UEFISCDI „CLRE. Corpus lexicografic românesc esenţial. 100 de dicţionare din bibliografia DLR aliniate la nivel de intrare şi la nivel de sens”, Iaşi, 17–18 mai 2012.

[1] Astăzi putem constata că viziunea şi criteriile lui Sextil Puşcariu (Puşcariu 1913: XIX–XXIII) şi ale specialiştilor şi nespecialiştilor din epocă, prin care s-a restricţionat introducerea neologismelor, au fost eronate.

[2] Philippide însuşi îşi reproşa că a acceptat termene nerealiste de predare a materialelor (cf. Pamfil 2008: 64–106). Însă o seamă de sugestii aduse lui Philippide de către membrii Academiei în privinţa organizării lucrului, de pildă lărgirea echipei de lucru, au fost aplicate cu rezultate foarte eficiente pentru seria nouă a *Dicţionarului limbii române*.

[3] Vezi Puşcariu 1913 (cuvântările regelui publicate în volumul A din *Dicţionarul limbii române*) şi Pamfil 2008 (despre lucrul lui Philippide la *DA*).

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

vedea cât mai repede tipărită –, Philippide, Puşcariu şi lingviştii care s-au preocupat de elaborarea Dicţionarului s-au raportat întotdeauna la principiul exhaustivităţii şi la cel al uzului cuvintelor, în sensul folosirii lor în diferitele contexte în limbă, al circulaţiei şi al frecvenţei.

O altă problemă care s-a pus în privinţa Dicţionarului Academiei a fost aceea a destinatarului acestei lucrări, adică pentru ce categorie de cititori trebuie el conceput. Această chestiune a dus, în timp, la o atitudine diferită faţă de cele două principii precizate aici şi la modificarea dimensiunilor lucrării. Astfel, de la proiectul magistral al lui A. Philippide, cu care iniţial Academia a fost de acord, de la principiile şi normele gândite până la detaliu, în care prezentarea cuvintelor în Dicţionar ar fi oferit – în concepţia lui Philippide – materialul ideal pentru cunoaşterea şi studierea limbii[4], obiectivul Academiei a ajuns, în cele din urmă, la „un dicţionar portativ al limbei române", care să fie realizat „într-un timp cât mai scurt posibil" şi care „să slujească şcolarilor drept înlocuitor al lui Laurian-Massim" şi „să ne degaje – spune Maiorescu – înaintea Regelui" (ap. Pamfil 2008: 72–73). Dintr-o altă perspectivă, Puşcariu spunea: „Cu cât se vor da mai multe citaţiuni pentru fiecare cuvânt, cu atât cercetările asupra lui vor putea fi mai întemeiate", dar ajungea la concluzia că

> scopul dicţionarului acestuia nu este şi nu poate fi atât de unilateral; el nu se adresează numai acelor puţini cari se ocupă în mod ştiinţific de limba română, ci tuturor acelora care se interesează de ea, din orice punct de vedere (Puşcariu 1913: XI),

adică „publicul mare", cum se exprimă în continuare.

O îmbunătăţire a situaţiei şi o bună rezolvare a problematicii complexe a acestei lucrări, inclusiv a organizării ei, a avut loc, deja, odată cu începerea seriei noi, când Academia a dispus ca lucrul la Dicţionar să fie preluat de echipe de specialişti din trei centre – Bucureşti, Iaşi şi Cluj. Pe baza experienţelor anterioare şi a respectării realităţii lingvistice, pe măsură ce *Bibliografia* lucrării se lărgea, Academia a văzut din ce în ce mai clar menirea acestui Dicţionar – de a cuprinde lexicul limbii române în totalitate, de la cuvintele din cele mai vechi timpuri până la ultimele neologisme, cuvintele din limba literară, precum şi din graiurile populare, din tot spaţiul românesc şi, în acelaşi timp, de a reda diversele contexte şi folosiri, aflate în sursele *Bibliografiei*. Astfel, s-a ajuns ca principiile amintite să fie definitorii, în arealul lexicografic românesc, numai pentru *Dicţionarul limbii române* care, tocmai datorită aplicării lor, a fost supranumit şi Dicţionarul Tezaur. În final, în seria nouă, rezultatele au fost cele pe care savantul lingvist G. Ivănescu le preconiza cu câteva decenii înainte de finalizarea primei ediţii:

> Philippide avea dreptate, căci în fond el voia să dea o operă atât pentru publicul cel mare intelectual, cât şi pentru specialişti (ap. Pamfil 2008: 69–70).

2. Astăzi, consultând această operă lexicografică unică, chiar şi un cititor care nu este lingvist sau lexicograf poate remarca imediat complexitatea structurii articolelor şi multitudinea citatelor. Datorate, de asemenea, aplicării principiilor

[4] A. Philippide a realizat parţial aceste obiective în manuscrisul Dicţionarului şi în cele două broşuri de probă tipărite. În seria nouă a Dicţionarului, viziunea asupra elaborării s-a apropiat foarte mult de concepţia sa.

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

precizate, aceste două aspecte sunt strâns legate şi definesc, alături de altele, specificul acestui dicţionar. Ceea ce nu se vede şi este cunoscut numai de către cercetătorii lexicografi care lucrează efectiv la DLR, este procesul laborios care trebuie parcurs de la materialul fişat, brut, care cuprinde multiplele folosiri ale cuvintelor în limbă, la delimitarea sensurilor şi subsensurilor, la formularea definiţiei, stabilirea variantelor etc., adică la structurarea fiecărui cuvânt, după normele *Dicţionarul limbii române*, într-o formă finală, de care poate beneficia cititorul. Una din responsabilităţile redactorilor la DLR este şi aceea de a face să se reflecte într-un mod firesc şi armonios în structurarea cuvintelor cele trei aspecte definitorii ale acestui dicţionar, stabilite chiar de la început, formulate explicit şi la începerea noii serii: caracterul explicativ, istoric şi normativ. Adică, având ca principiu prezentarea exhaustivă a lexicului limbii române, Dicţionarul Tezaur are în principal menirea să explice cuvintele, dar în acelaşi timp, să prezinte evoluţia şi folosirea lor în diferitele epoci ale limbii şi să indice normele uzului de-a lungul timpului şi pe cele actuale. De aceea, în procesul elaborării cuvintelor ca articole de dicţionar, baza o constituie documentarea, urmată de analiza materialului (fişe din texte, valorificarea tradiţiei lexicografice româneşti, începând cu cele dintâi dicţionare, de multe ori recurgerea la dicţionare străine[5] şi la diverse alte surse de informaţie). Citatele selectate au rostul de a oglindi realitatea lingvistică a fiecărui cuvânt şi, în acelaşi timp, şi pe acela de a explicita întregul demers al lexicografului.

Problema selecţiei citatelor şi criteriile pe baza cărora trebuie făcută această operaţie a fost una majoră atât pentru A. Philippide, cât şi pentru Sextil Puşcariu. Ambii lingvişti au vorbit despre acest aspect, de pe poziţii diferite. Philippide, care adunase sute de mii de fişe, în cele din urmă s-a aflat în situaţia de a apăra şi susţine deontologia şi statutul Dicţionarului:

> Vă rog apoi, în numele ştiinţei, lăsaţi exemplele aşa cum sânt. Dicţionarul va fi mai înainte de toate un izvor pentru toţi acei ce dintr-un punct de vedere ori altul vor studia limba română. Din exemplele cele multe se vor afla *întâiaşi dată* formele limbii noastre (cazuri, numere, persoane, genuri, timpuri, moduri etc.) din diferite timpuri şi diferite provincii. Din exemplele cele multe se vor putea înjgheba întâiaşi dată morfologia şi sintaxa limbii noastre, care lipsesc până în momentul de faţă. Din exemplele cele multe vor ieşi studii comparative folcloristice între poezia populară română şi alte poezii populare din punct de vedere al cutărei comparaţii, al cutărei imagini, al cutărei preferinţe, al cutărei deprinderi etc. Dacă luaţi exemplele, decapitaţi Dicţionarul. Au să vă facă răspunzători pentru aceasta generaţiile viitoare (ap. Pamfil 2008: 85–86).

Este adevărat că, în manuscrisul Dicţionarului, Philippide exagerase, uneori, numărul de citate din textul aceluiaşi autor. Dar, cunoscându-i exigenţele, putem presupune cu câtă rigurozitatea va fi redactat, după revizia finală, forma pentru tipar a lucrării. Astăzi, raportându-ne la volumele apărute, constatăm că Philippide se opunea în mod just tendinţelor Comisiei Dicţionarului de a accepta cât mai puţine citate[6], dând o serie întreagă de explicaţii în privinţa necesităţii lor. „Am redus

[5] Documentarea presupune, de asemenea, şi valorificarea dicţionarelor străine, care în DA erau citate la paragraful etimologic.

[6] „Ştiu că D-voastră vă tot gândiţi la citaţiile cele multe, ca la o piedică a repeziciunii lucrării. Eu m-am silit să vă conving de contrariu în rapoartele mele trecute, dar n-am putut. Să vă mai spun, cu

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

numărul citaţiunilor la minimul posibil [...]. Numai astfel se poate micşora volumul dicţionarului şi grăbi terminarea lui" (Puşcariu 1913: XII), spune şi lingvistul, gândindu-se la aşteptările Academiei şi ale regelui.

Dacă Philippide a susţinut rolul şi relevanţa citatelor în structurarea cuvintelor, vorbind despre importanţa prezentării unor contexte cât mai variate, din perspectiva specialistului care concepuse planul lucrării şi redactase deja o parte din ea, Puşcariu o face de pe poziţia celui care, aflat în situaţia de a prezenta forma finală, tipărită, a lucrării, trebuie să-şi justifice opţiunile, prezentând, astfel, principiile pe care le-a aplicat. Astfel, el arată că, pentru formularea definiţiilor, sunt importante „citaţiunile care ne spun lucruri nouă" (Puşcariu 1913: XXIV). De asemenea, a avut în vedere alte principii care se află în relaţie cu principiul uzului şi anume principiul diatopic – „extensiunea geografică" şi principiul istoricităţii – „vechimea cuvintelor". Dând ca exemple prepoziţia *pre* şi adverbul *acasă*, Puşcariu concluzionează: „În cazuri de acestea altceva ni s-a părut mai important: să ilustrăm prin mai multe exemple trecerile sensului" (Puşcariu 1913: XXIV). Un alt principiu pe care l-a avut în vedere este uzul cuvântului în limba literară deopotrivă în textele marilor scriitori, cât şi în texte mai puţin importante sub aspect literar, dar care confirmă extinderea folosirii unui cuvânt sau a unui sens. De asemenea, Puşcariu vorbeşte despre importanţa citatelor pentru stabilirea variantelor („partea gramaticală", adică variaţiile de plural şi diferitele forme ale aceluiaşi verb (Puşcariu 1913: XXV). Lingvistul clujean a observat corect aceste principii, dar nu le-a putut pune consecvent în practică din pricina presiunilor privind termenul de finalizare şi dimensiunile restrânse care se impuneau lucrării, dar şi a necesităţii unei documentări mai bogate (Puşcariu 1913: X-XI). Evaluând corect poziţia lexicografului, dându-şi seama că „înaintea ochilor săi trece tot tezaurul limbii din toate vremile şi din toate locurile, aşa încât el ajunge să vadă comoara aceea care nu i-e dată nimănui s-o aibă" (Puşcariu 1913: XXII) şi aflându-se, în fond, în aceeaşi mare dificultate ca şi Philippide mai înainte (vezi Pamfil 2008: 64–106), Puşcariu nădăjduia că lucrurile vor fi îndreptate în ediţiile viitoare:

> Strădania noastră va fi deci deocamdată mai ales gruparea şi rânduirea exemplelor, aşa ca pe viitor, la o a doua ediţie, să se poată adăoga cu uşurinţă materialul nou, să se împlinească lesne lipsurile şi să se îndrepteze aproape de sine greşelile cari au trebuit să se nască din aceste lipsuri. Câteva mii de cuvinte şi etimologii nouă, câteva zeci de mii de subînţelesuri mai precise şi de citaţiuni mai bine alese vor apropia ediţia viitoare mai mult de idealul unui bun dicţionar (Puşcariu 1913: XI)[7].

toate acestea, şi acum ceva. De unde voiţi D-voastră să scot eu, de pildă, înţelesurile lui *cel*? Din cap de la mine? Fireşte că din citaţii! Am însă un şirag de o mie de citaţii. Voiţi să rup jumătate din teanc şi să-l zvârl pe foc? Dar de unde ştiu că tocmai cele mai rari, mai vechi, mai importante din vreun punct oarecare de vedere înţelesuri nu se vor găsi în jumătatea de teanc zvârlită? Dar ar fi aceasta o procedare de om cuminte, în special de om de ştiinţă?" (ap. Pamfil 2008: 75), spune într-un raport către Academie.

[7] În continuarea acestei idei, ca şi Philippide, Puşcariu are întru totul conştiinţa că, deşi principiul călăuzitor al Dicţionarului este exhaustivitatea, rezultatul aplicării lui, concretizat fie şi într-o lucrare amplă, este unul limitat şi, poate, tocmai de aceea, ambii lingvişti au avut în vedere necesitatea continuităţii acestei lucrări de-a lungul timpului şi îmbunătăţirea ei: „Dar a ajunge acest ideal, a atinge

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

3. Astăzi, cunoscând istoria acestei lucrări şi consultând volumele seriei noi a Dicţionarului, putem vedea clar că redundanţa de citate, ca şi restricţionarea ilustrării prin citate la cinci, opt, zece etc. pe secol sunt poziţii extreme, care dăunează; una – calităţii articolelor şi economiei de spaţiu, iar cealaltă, de asemenea calităţii articolelor, şi anume tocmai caracterului esenţialmente explicativ al acestui dicţionar, dar şi reprezentării cuvântului în diacronie şi, deopotrivă, caracterului normativ. Pe lângă faptul că determină şi susţin structura articolelor, citatele oferă o bună înţelegere asupra folosirii cuvintelor şi formelor lor în limbă, asupra varietăţii contextelor şi dau unele indicaţii asupra frecvenţei lor (într-un anumit secol, acolo unde este cazul într-un anumit gen de texte sau chiar într-un anumit text, de către anumiţi autori sau în opera aceluiaşi autor, pentru a releva uzul extins al unui anumit sens sau construcţii într-o anumită epocă etc.). Dintre sutele de articole din DLR, vom aduce aici exemple din câteva categorii, care susţin aceste afirmaţii.

3.1. Pentru explicarea sensului unor cuvinte ce denumesc realităţi istorice complexe, uneori este necesară o definiţie în mai multe părţi. De exemplu, sensul 1 al cuvântului *principe*[1] este explicat printr-o definiţie în trei părţi, susţinută şi ilustrată printr-o seamă de citate, dintre care 18 numai din secolul al XIX-lea. În acelaşi timp, parcurgând aceste citate, se poate urmări uzul a două dintre variantele acestui cuvânt, *prinţip* şi *princip*, precum şi trecerea la forma modernă, *principe*. Din aceleaşi raţiuni, de explicitare a sensului şi de reflectare a uzului, după definiţia cuvântului *prinţ* au fost prezentate 24 de citate din secolul al XIX-lea, pe lângă diverse trimiteri.

3.2. În cazul cuvintelor ce denumesc realităţi istorice care au şi particularităţi româneşti, situaţia este încă şi mai complicată, întrucât atestările bibliografice impun, de asemenea, definiţii complexe, în mai multe părţi, cu diferite precizări, ca în cazul articolului *logofăt*, al cărui prim sens este explicat printr-o definiţie în patru părţi, susţinută prin 21 de citate din secolul al XIX-lea şi 15 exemple din secolul al XX-lea. Mai mult, citatele reflectă şi uzul cuvântului în sintagmele cuprinse în definiţie: *mare logofăt, logofăt mare, logofătul cel mare*. De asemenea, pentru a prezenta realitatea istorică pe care o denumeşte sensul principal al cuvântului *vornic*, definiţia a trebuit să fie concepută în mai multe părţi. Este adevărat că această definiţie conţine şi elemente de tip enciclopedic dar, ca şi în cazul sensului precizat al articolului *logofăt*, documentarea bogată pe care a făcut-o redactorul a putut oferi o prezentare mai exactă şi mai detaliată. Pentru a susţine şi ilustra sensul şi această definiţie, în care se prezintă şi sintagmele *mare vornic, marele vornic, vornicul cel mare* şi *vel-vornic*, au fost date circa 35 de citate pentru secolul al XVII-lea, circa 20 pentru secolul al XVIII-lea, circa 40 pentru secolul al XIX-lea, circa 35 pentru secolul al XX-lea. La o privire superficială, pare că redactorii acestor articole au prezentat fără noimă o puzderie de citate. Dar, citindu-le cu atenţie, se poate constata că:

a) realităţile pe care sensurile respective le desemnează fiind complexe în istoria lor, analiza utilizărilor în texte (extrase în citate) este imposibil să delimiteze întotdeauna diversele aspecte şi, de aceea, a fost nevoie de definiţii la fel de complexe;

desăvârşirea, nu va fi cu putinţă niciodată, căci limba unui popor e un aparat atât de uriaş şi întreţesut de atâtea subtilităţi, e supusă la atâtea transformări zilnice, încât nu o pot încăpea scoarţele câtorva volume scrise de mână omenească” (Puşcariu 1913: XI).

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

b) fiecare citat aduce şi întăreşte, la nivel semantic, sememe, informaţii despre realitatea respectivă, care întregesc şi susţin sensul cuvântului; uneori a fost nevoie de citate lărgite tocmai din această raţiune;

c) a fost necesar ca redactorii să certifice prin exemple din toate epocile realitatea că aceste cuvinte au circulat singure sau în sintagmele identificate, din secolul al XVI-lea până în secolul al XX-lea, reflectând, astfel, caracterul istoric şi normativ al Dicţionarului;

d) citatele din secolul al XX-lea şi chiar cele din secolul anterior, indică frecvenţa în anumite stiluri şi texte: aceste cuvinte, pe de o parte, au intrat în terminologia istorică (XENOPOL, I. R., KOGĂLNICEANU, O., IST. ROM., STOICESCU, S. D., PANAITESCU, O. Ţ., C. GIURESCU, P. O., OŢETEA, T. V. etc.) şi, pe de altă parte sunt utilizate în opere beletristice, de scriitori precum: Mihai Eminescu, Mateiu Caragiale, Mihail Sadoveanu, G. Călinescu, Camil Petrescu ş.a.;

e) în situaţia articolului *vornic*, la nivel formal, pe lângă sintagmele în care apare cuvântul cu sensul precizat, citatele reflectă şi utilizarea celor două variante ale cuvântului, *vornec* şi *dvornic*, în cuvântul ca atare sau în interiorul sintagmelor pe care le formează;

f) întrucât reflectă toate aspectele precizate anterior, este utilă opţiunea redactorilor de a prezenta chiar mai multe atestări din opera aceluiaşi autor sau din acelaşi text, cum sunt, în cazul lui *vornic*, cele patru citate din cronica lui Grigore Ureche, cele trei din cronica lui Ion Neculce, cele trei din opera lui Mihail Kogălniceanu, tot atâtea din lucrarea lui Stoicescu ş.a.

3.3. În alte situaţii este necesar un număr mare de citate pentru atestarea variantelor cuvintelor, inclusiv a formelor de plural. În cazul primului sens al cuvântului *privilegiu*, uzul variantelor *privileghiu, privilighion, privileghium, priveleghiu, privelegiu*, ca şi diferitele lor forme de plural, precum şi identificarea primelor texte în care apare forma actuală, *privilegiu*, nu pot fi aflate decât urmărind cele circa 30 de citate date doar pentru secolul al XIX-lea. De asemenea, se poate constata că variantele *poemă, piimă* şi pluralele lor, pentru cuvântul *poem*, sunt specifice secolului al XIX-lea, pe baza celor peste 20 de citate din această epocă.

3.4. O altă categorie de cuvinte pentru care o documentare consistentă este absolut necesară o reprezintă termenii care desemnează realităţi cu diferite grade de abstractizare, în special cele cu semantică complexă.

a) De exemplu, sensul A.IV.3 al cuvântului *lege* „raport esenţial, necesar, general, realativ stabil şi repetabil, între laturile interne ale aceluiaşi obiect sau fenomen, între obiecte sau fenomene diferite sau între stadiile succesive ale unui anumit proces; enunţ, formulă prin care se exprimă un asemenea raport”, cu definiţie în două părţi, din care prima parte amplă, tinzând către o explicare exactă şi exhaustivă a realităţii respective, formulată pe baza analizei materialului fişat, este susţinut (în afara exemplelor din alte epoci) prin peste 35 de citate din secolul al XIX-lea şi circa 40 de citate din secolul al XX-lea, cu referiri foarte variate la acest sens. Definiţia şi folosirile aceluiaşi cuvânt, cu sensul A.II.1 „normă (2) cu caracter obligatoriu, stabilită şi apărată de puterea de stat; totalitatea acestor norme; legiuire (1)” sunt ilustrate prin cele circa 60 de citate din secolul al XIX-lea şi circa 30 din secolul următor; din numărul mare de exemple observăm şi un aspect al uzului, respectiv faptul că acestea sunt două dintre sensurile cele mai folosite ale cuvântului.

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

Printr-o documentare corespunzătoare, ilustrată (pe lângă exemple din alte epoci) prin 14 citate din secolul al XIX-lea, redactorul a putut arăta că expresia *pe* (sau, învechit şi regional, *pre*) *legea mea* ori (învechit) *pre (a) me(a) lege*, a avut o frecvenţă mare în special în acest secol. Asemenea şi expresia *în lege* sau *în toată legea* este ilustrată pentru secolul al XX-lea cu 16 citate, care indică frecvenţa acestei structuri îndeosebi în epoca respectivă.

b) Sensul II.2 al cuvântului *semn* „faptă sau lucru care arată, demonstrează ceva; dovadă. V. probă (1), pildă (2), mărturie (4)” a fost necesar să fie ilustrat prin 18 citate din secolul al XIX-lea şi peste 30 din secolul al XX-lea. De asemenea, uzul şi definiţia sensului II.4 al aceluiaşi cuvânt „(mai ales în legătură cu verbul „a face”) gest, mişcare a unei persoane care exprimă un gând, o intenţie, o stare sufletească sau care comunică ori sugerează cuiva ceva” se susţin, în urma analizei materialului din documentare, prin 38 de citate din secolul al XX-lea. Totodată, numărul mare de exemple arată şi faptul că, dintre sensurile cuvântului, acestea sunt foarte utilizate în epocile respective. Frecvenţa expresiei *În* (sau *ca*, ori, învechit, *spre*) *semn de* (sau *că*)... sau (învechit) *spre semnul* în secolul al XX-lea este indicată de cele 16 exemple.

c) Frecvenţa şi utilizările sensului I.1. al verbului *lăsa* „a părăsi pentru totdeauna sau pentru mult timp pe cineva rupând, de bunăvoie ori silit de împrejurări, o convenţie socială, o alianţă, o legătură de rudenie, sufletească etc.; a părăsi pentru moment ori pentru scurt timp pe cineva pentru a îndeplini o anumită obligaţie; a părăsi pe cineva la nevoie, într-un moment dificil. V a se despărţi (4), a lepăda (II1), a divorţa, a abandona, a trăda (2)” cu definiţie în trei părţi, a fost posibil să fie prezentate prin cele circa 30 de citate din secolul al XIX-lea, circa 20 din secolul al XX-lea şi circa 20 din textele populare. Cele circa 40 de citate din secolul al XIX-lea şi cele 15 din secolul al XX-lea, care ilustrează sensul I.3 al aceluiaşi cuvânt [(cu un complement sau o propoziţie completivă care indică fiinţe, lucruri, noţiuni, acţiuni etc.; uneori întărit de determinări locale, mai ales „la o parte” şi „într-o parte”) a trece cu vederea, a nu (mai) ţine cont, a neglija; a nu mai pomeni, vorbi, discuta, menţiona] indică o mare circulaţie a acestui sens, la fel ca şi în cazul sensului A.III.1, ilustrat chiar cu mai multe citate decât în cazul sensurilor prezentate aici. Frecvenţa expresiei *a lăsa* (pe cineva sau ceva) *în* (*bună*) *pace* (sau, învechit, *în odihnă*) ori *a lăsa în pacea lui* (sau *ei, noastră* etc.) este indicată prin cele peste 20 de citate din secolul al XIX-lea şi cele peste 30 din secolul următor.

d) Folosirile primului sens al cuvântului *tăcere* şi definiţia în trei părţi, ultima exprimând o extensie semantică, „faptul de a tăcea (1), de a nu scoate o vorbă; stare, atitudine a unei persoane care nu vorbeşte un anumit timp; p. ext. faptul de a nu face zgomot; lipsă de zgomot, linişte, calm, acalmie, muţenie (3)”, au putut fi constatate printr-o documentare bogată şi susţinute prin circa 10 citate din secolul al XIX-lea şi peste 15 exemple din secolul al XX-lea.

e) Subsensul subordonat sensului I.1. al cuvântului *timp*, definit „formă obiectivă de existenţă a materiei în continuă dezvoltare, marcată prin succesiunea proceselor realităţii obiective” este susţinut prin 10 exemple din secolul al XIX-lea şi 16 din diferite texte din secolul al XX-lea.

f) Sensul 1 al cuvântului *poezie* şi definiţia amplă „creaţie literară în versuri, în general de întindere (mai) redusă, versuri, stihuri; modalitate artistică ce exprimă, prin multitudinea de sensuri şi valori sugestive ale cuvântului, prin limbaj

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

concentrat, metaforic, o cunoaştere specifică, afectivă a esenţelor lumii reale" se susţin prin cele peste 15 exemple şi trimiteri din secolul al XIX-lea şi cele circa 15 din secolul al XX-lea.

g) Sensul 2 al cuvântului *tiptil*, definit în două părţi, prin mai multe sinonime „(în legătură cu verbe de mişcare; şi repetat) încet, uşor, pe furiş, pe nesimţite (pentru a nu fi auzit sau văzut); tipa, (popular) pitiş" şi utilizările lui sunt ilustrate prin 8 citate din secolul al XIX-lea şi peste 15 exemple şi trimiteri din secolul al XX-lea şi 5 din literatura populară.

3.5. O altă categorie de cuvinte ce necesită o reprezentare bogată prin citate este şi cea care desemnează realităţi concrete, obiecte, mai ales dacă se impune formularea unei definiţii care indică şi schimbări semantice: generalizări, extensii etc. Astfel:

a) sensul 2 al cuvântului *laţ*[2], cu definiţie complexă „p. ext. funie, frânghie etc. terminată cu un laţ[1] (1), folosită pentru tras, priponit etc. (v. arcan); dispozitiv alcătuit dintr-un laţ de sfoară, sârmă etc. utilizat pentru prinderea unor animale sălbatice; p. gener. cursă, capcană" a putut fi constatat pe baza unei documentări bogate, din care au fost selectate, pentru a susţine definiţia şi a arăta uzul cuvântului, circa 20 de exemple pentru secolul al XIX-lea, tot atâtea pentru secolul următor, cinci citate din literatura populară şi o serie de trimiteri din alte materiale care indică circulaţia acestui cuvânt şi la nivel popular;

b) primul sens al cuvântului *ploscă*, a cărui definiţie reflectă şi folosirea generalizată „recipient de lemn, de lut ars, de metal etc. (cu înfloriturі), cu capacitate mică, rotund şi plat, cu gâtul scurt şi strâmt, folosit pentru păstrarea şi transportarea apei sau a altor băuturi şi care se poartă, de obicei, atârnat de o curea; p. gener. vas în care se ţine băutură" este susţinut şi ilustrat prin circa 15 citate şi trimiteri din secolul al XIX-lea, tot atâtea din secolul al XX-lea şi aproximativ acelaşi număr din literatura populară, acestea din urmă indicând circulaţia extinsă a cuvântului şi la nivel popular;

c) sensul 1 al cuvântului *poartă*[1], care cuprinde în definiţie o restricţie şi o extensie semantică „deschidere amenajată într-o împrejmuire, pentru a permite trecerea din exterior în interior şi invers (împreună cu panoul ori panourile mobile care o închid); p. restr. panou (sau ansamblu de panouri) care închide această deschizătură; p. ext. intrarea, locul de acces într-o cetate, într-un oraş, într-un sat" se susţine prin aproximativ 15 exemple extrase din texte din secolul al XX-lea, urmate de peste 10 citate şi trimiteri din literatura populară;

d) pentru primul sens al cuvântului *podea* s-a putut formula o definiţie amplă şi exactă „înveliş care acoperă solul unei încăperi (v. duşumea) sau al unui spaţiu pe care se circulă mai ales cu piciorul (în trecut, şi al unei străzi), confecţionat din diferite materiale (de obicei din scânduri), pardoseală (1), (învechit) pardos[2], pardositură, (grecism învechit) patos[2], (latinism învechit) paviment, (regional) podilă (1), podineală; fiecare dintre scândurile, piesele etc. care alcătuiesc acest înveliş" pe baza unei fişări bogate, din care, pentru a se indica şi folosirile cuvântului, a fost necesar să fie selectate 17 citate din secolul al XX-lea şi 10 exemple şi trimiteri din literatura populară.

Fiecare cuvânt are individualitatea şi istoria sa şi ridică o problematică pe care numai lexicograful căruia îi revine responsabilitatea de a-l redacta (respectiv revizui)

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

o cunoaşte şi o poate rezolva lexicografic. Cu cât documentarea redactorului este mai bogată, cu atât el poate reda realitatea lingvistică mai aproape de adevăr şi poate structura articolele respectând corespunzător principiile Dicţionarului. De aceea, concluzia majoră care se impune este că selectarea citatelor, atât sub aspect calitativ, cât şi, deopotrivă, sub aspect cantitativ, trebuie să rămână la latitudinea cercetătorului lexicograf, care are competenţa de a face o selecţie judicioasă. Restricţionarea la un anumit număr de exemple nu are nici un criteriu obiectiv şi nu poate fi decât o condiţionare care duce la o selecţie aleatorie, în dauna realităţii lingvistice, a statutului Dicţionarului şi a cititorilor.

4. Caracterul istoric al *Dicţionarului limbii române* al Academiei este evident în structura articolelor prin citarea cronologică a textelor, realizată după un sistem gândit de Philippide, Puşcariu şi îmbunătăţit de responsabilii seriei noi, academicieni, lingvişti şi lexicografi de prestanţă, care au conceput şi instrumentele de lucru necesare cercetătorilor lexicografi, precum *Siglarul*, ce conţine indicaţii necesare, cum sunt lista siglelor şi a cronologiilor, atât pentru literatura populară, cât şi pentru textele literare, precum şi *Indicele de norme*. Acest sistem al citării surselor şi al ilustrării prin citate a fost gândit astfel încât să reflecte principiile DLR-ului şi, în virtutea acestora, a fost conceput să fie suplu şi transparent, astfel încât pe de o parte să faciliteze munca redactorilor şi, pe de altă parte, lectura cititorilor. Desigur, atât în ce priveşte instrumentele folosite la redactarea Dicţionarului, cât şi modalitatea de lucru, sunt necesare unele corijări, precum formularea unor sigle mai economicoase, unificarea cronologiei la unul şi acelaşi autor, ameliorarea sistemelor moderne computaţionale de fişare, invitarea unor specialişti din diferite domenii la analiza terminologiilor şi altele de acest fel (vezi şi Pamfil 2008: 64–106). În mod normal, acest sistem, care şi-a probat eficienţa, trebuie păstrat şi ferit, în afara corijărilor care se impun, de artificii formaliste, nepotrivite cu fondul Dicţionarului.

Stringentă, la această etapă, în lucrul volumelor în curs (corespunzătoare literelor A, B, C, F, G, H, I), este finalizarea *Bibliografiei*, fără de care nu se poate realiza o fişare corespunzătoare şi nu se poate începe redactarea propriu-zisă a ediţiei a doua a Dicţionarului. De asemenea, pentru ca redactorii să poată beneficia de o documentare bogată, care să permită o redactare optimă şi posibilitatea de folosire eficientă a lucrărilor din *Bibliografie*, actualmente este necesară realizarea unui fişier cât mai amplu, prin valorificarea fişierelor şi materialelor existente în arhiva Dicţionarului, cum sunt fişierul şi manuscrisul Dicţionarului, realizate de A. Philippide şi echipa sa, prin fişarea surselor de către redactori şi prin folosirea mijloacelor electronice existente (scanare de text, mijloace de fişare automată, internet etc.).

Atât A. Philippide, cât şi Sextil Puşcariu au pus problema necesităţii unei fişări bogate, din cât mai multe tipuri de texte. Sub coordonarea lui Philippide, această etapă esenţială a lucrului s-a extins peste limitele de timp prevăzute, pentru că, prin natura sa, această activitate cere timp şi numai astfel lingvistul ieşean şi echipa sa au putut aduna cele cinci sute de mii de fişe (vezi Pamfil 2008: 91–92) despre care, primindu-le ulterior, Puşcariu avea să spună:

> Prin faptul că Academia mi-a pus la dispoziţie cele vreo câteva sute de mii de extrase culese de d-l A. Philippide şi de colaboratorii săi, am fost scutit de cea mai anevoioasă dintre lucrările pregătitoare, de munca grea şi obositoare a adunării materialului (Puşcariu 1913: X).

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

Lexicografii DLR se află acum la această etapă, având în faţă o *Bibliografie* cu mult mai vastă şi două posibilităţi de fişare. Dintre acestea, ca şi în vremea lui Philippide, în afară de specializare, fişarea clasică, pe care cercetătorul lexicograf o face în norma sa de lucru, cere timp. Din contră, fişarea textelor scanate şi trecute prin programe de recunoaştere, aşa cum se preconizează, poate produce mult material în timp scurt, dar, printre altele, această metodă pune problema selectării citatelor, pe care, oricât de modernă ar fi tehnica, nu o poate face decât redactorul, fapt care, iarăşi, cere specializare şi timp.

5. Cunoaşterea istoriei acestui dicţionar, estimarea timpului real de lucru din fiecare etapă, predarea ritmică a materialului conform normei de lucru şi consultarea cercetătorilor lexicografi din cele trei centre nu pot decât să optimizeze lucrul la ediţia a doua. Dacă Academia Română a reuşit pe timpul a cincizeci de ani aspri de comunism să menţină *Dicţionarul limbii române* la standarde înalte, prin valorificarea tradiţiei lexicografice a acestei lucrări, întemeiată de A. Philippide şi Sextil Puşcariu şi îmbunătăţită în lucrul la seria nouă prin crearea celor trei echipe de specialişti, prin instrumente de lucru bine sistematizate precum *Siglarul* şi *Indicele de norme*, cu atât mai firesc ar fi ca aceste standarde să se menţină astăzi, păstrând ceea ce s-a creat cu greu într-o tradiţie de un secol: pe de o parte, arhiva şi instrumentele de lucru, pe de alta, atât forma, cât şi principiile şi normele *Dicţionarului limbii române*, care sunt, esenţialmente, cele ale unui Dicţionar Tezaur.

Bibliografie şi sigle

Pamfil 2008: Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, Bucureşti, Editura Litera Internaţional.

Puşcariu 1913: Sextil Puşcariu, *Raport către Comisia Dicţionarului*, în *Dicţionarul limbii române*, Tomul I. Partea I: *A – B*, Bucureşti, Librăriile Socec & Comp. şi C. Sfetea, 1913, p. IX – XLI.

C. GIURESCU, P. O.: Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeştilor din cele mai vechi timpuri până la 1918*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.

IST. ROM.: *Istoria României*. Coordonatori: P. Constantinescu-Iaşi; Em. Condurachi; C. Daicoviciu; A. Oţetea; D. Prodan ş.a., Bucureşti, Editura Academiei, 1960 ş.u.

KOGĂLNICEANU, O.: M. Kogălniceanu, *Opere*. Vol. I-V. Ediţie critică publicată sub îngrijirea lui Dan Simonescu, Bucureşti, Editura Academiei, 1974-1984.

OŢETEA, T. V.: A. Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în Ţările Româneşti, 1821–1822*, Bucureşti, Institutul de Studii şi Cercetări Balcanice. Seria istorică, nr. 5, 1945.

PANAITESCU, O. Ţ.: P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1964.

STOICESCU, S. D.: Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (Sec. XIV-XVII)*. Bucureşti, Editura Academiei, 1968.

XENOPOL, I. R.: A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*. Ediţia III-a îngrijită de I. Vlădescu. Vol. I–XIV, Bucureşti, „Cartea românească“, [1925–1930].

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)

Principles and Norms of Exemplification through Quotations – the Importance and Necessity of Quotations in *the Romanian Language Dictionary* edited by the Romanian Academy

The Romanian Language Dictionary edited by the *Romanian Academy*, is an essential work of the Romanian culture, that was founded by some of the most important Romanian linguists, A. Philippide and later on Sextil Puscariu. The two linguists were chosen by the Romanian Academy to set up this work they figured out based on the principles of exhaustivity and use of words in relation to their diversity, circulation and frequency. One can easily see this is a unique work in the field of Romanian lexicology, through the complexity of its studies using a large number of quotations that reveal the explanatory, historic and normative features of the Dictionary. Studying the history of this piece of work, one can easily notice that the numeric restriction of the quotations is not based on an objective criterion. The complex process of drawing quotations, their analysis, and the construction of the studies were the lexicographer's work, the only person to have the most comprehensive knowledge of the word. It was also the lexicographer's concern to establish the number of the quotations used to describe the word. With the new edition of the Dictionary (DLR), after the three teams of specialists had been formed in Bucharest, Cluj and Iasi, the character and principles of the dictionary could be better represented and followed. Through the contribution of some outstanding linguists, academics and lexicographers, some new and more efficient research methods have been introduced, along with such instruments as norms, abbreviations, chronologies, both for the popular and cult literature, as well as other necessary instructions during the editing process (*Indicele de norme* and *Siglarul*). This work – that has been improved through generations, as both Philippide and Puscariu had thought – was conceived as a Thesaurus. Being at its 2nd edition in 2009, we have to be careful to maintain the high standards that were preserved even during the harsh 50 years of communism. This work has to maintain both its form and content in the long tradition established a century ago. At present the *Bibliography* has to be rapidly completed, as, without it, one cannot make a comprehensive index, nor the realization of a complex catalogue through the revaluation of the Dictionary archives (including the index and the manuscripts made by Philippide and his team). Moreover, the indexing has to be done by means of the classical method (in electronic format, though, as it is by far more efficient) and by means of other modern techniques (such as scanning or using the Internet). Nonetheless, no matter how performing they may be, they cannot replace the lexicographer's proficiency.

BDD-A1099 © 2013 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:52:45 UTC)